

İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Basınında Türkçülük-Turancılık Faaliyetleri

Vedat MERAL*

Makale Bilgisi	ÖZET
Makalenin Türü: Araştırma makalesi Makalenin Geliş Tarihi: 12.10.2022 Makalenin Kabul Tarihi: 06.12.2022 DOI: 10.54970/turkuaz.1187962	<p>Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa 1795'ten itibaren faaliyete geçmeye başlayan mecmualarda Türkçülük-Turancılık fikirlerinin yeri incelenmiş, Cumhuriyet dönemine kadar dergi ve gazete gibi yayın organlarıyla ortaya konulan çalışmalar geniş bir yaklaşımla ele alınmıştır. Türk tarihine bakıldığında, bu fikirlerin sadece Türk milliyetçileri açısından ideolojiden yahut siyasi bir görüşten ibaret olmadığı, farklı coğrafyalarda yaşayan akraba toplulukların bilinçlendirilmesi, Türklerin her alanda milliliği şiar edinmeleri ve işgal altındaki Türk beldelerinde yaşayan toplumların bağımsızlıklarını sağlamaları için de yegâne ilham kaynağı olduğu görülecektir. Ancak, bugüne kadar hem Türkçülük akımı hem de Turan mefkûresi konusunda birçok akademik çalışma yapılmış olmasına rağmen bu konuların kısım kısım ele alınması, özellikle basın tarihi üzerindeki etkisi bağlamında yarım kalmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, yayın politikasını Türkçülük-Turancılık üzerine kuran mecmualara ve bu mecmualarda her iki fikir üzerine yazılar kaleme alan Türk aydınının mücadelelerine yer verilmiş, bundan sonra bu alanda yapılacak olan çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmıştır.</p>

Anahtar Kelimeler: Türkçülük, Turancılık, Gazete, Dergi, Basın.

Turkism-Turanism Activities in the Turkish Press from Empire to Republic

ABSTRACT

In this study, the place of Turkism-Turanism ideas in the magazines that started to operate in the Ottoman Empire for the first time since 1795 will be examined, and the studies put forward by publications such as magazines and newspapers until the Republican period will be discussed with a broad approach. When Turkish history is examined, it will be seen that these ideas do not consist of only ideology or a political view, especially for Turkish nationalists, but are the only sources of inspiration for raising the awareness of related communities living in different geographies, for Turks to adopt nationality in all areas and to ensure the independence of societies living in occupied Turkish towns. The intellectual struggles of Turkish intellectuals in the name of Turkism-Turanism will be explained in a wide and understandable language through the press such as newspapers and magazines published in other cities, especially in Istanbul. How

* Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Giresun/TÜRKİYE. E-pota: vedatmeral2928@gmail.com. ORCID: 0000-0002-8949-163X.

the Turkism movement and Turan ideal, which continues today, appeared in our press history from the eyes of Turkish intellectuals will be revealed in detail with our study. Although there have been many academic studies on both the Turkism movement and the Turan ideal so far, the examination of these issues especially in terms of their impact on the history of the press has remained incomplete due to partial handling. In this regard, in our study, we will try to express the struggles of both the journals that established their editorial policy on Turkism-Turanism and the struggles of the Turkish intellectuals who wrote about both ideas in these journals, in general terms.

Keywords: Turkism, Turanism, Newspaper, Magazine, Press.

1. GİRİŞ

Türk basın tarihi içinde Turancılık fikrî (diğer adıyla “Türk Birliği”), Osmanlı Devleti’nde ilk defa modernleşme akımlarından biri olarak ortaya çıkmış ve mecmular yoluyla da sürekli işlenerek Türk toplumuna benimsetilmeye çalışılmıştır. Turancılık kavramının çıkış noktası olan Türkçülüğe bakıldığında ise bu fikrî akım, Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılda entelektüel düzeyde başladıktan sonra siyasal bir boyut kazanmış ve daha sonra da İttihat ve Terakki hükümetiyle iktidara taşınmıştır. O dönem içerisinde Türkçülüğün en ateşli savunucularının başında şüphesiz Ziya Gökalp gelmektedir. Gökalp’in, “Vatan ne Türkiye’dir Türklere ne Türkistan; Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan” sözleri Turan’a olan inancının ne derece büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Türkçülüđu savunanlar ve bu fikre Osmanlı Devleti içerisinde daha fazla taraftar bulmak isteyen aydınlar, kadrosunda buldukları yayın organları ve kurdukları dernekler aracılığıyla hem bir teşkilatlanma içerisine girmişler hem de bu sayede Turancılık fikrini yaymaya çalışmışlardır. Nitekim de ikinci Meşrutiyet döneminde Türkçülük ve Turancılık hareketi, birçok devlet adamı ve aydın arasında kabul görürken bu dönemde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası tarafından da destek buldu. Öyle ki İttihat ve Terakki Fırkası’nın ileri gelenlerinden biri olan Enver Paşa, Osmanlı Devleti’nin çöküşünü önlemenin yolunun Turancılık fikrinden geçtiği düşüncesini sürekli dile getiriyordu. Ancak Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda mağlup olması ve sonrasında Kuva-yi Milliyeciler ile Meclis-i Mebusan’ın, “Misak-ı Milli” ilkesini benimsemeleri Turancılığın yerine daha çok “vatan” kavramının kabul görmesine yol açtı.

Turancılık fikri, Osmanlı Devleti’nde Birinci Dünya Savaşı’nın ardından her ne kadar yerini “vatan” kavramına bırakmış olsa da bu ülkü hiçbir zaman tarihe karışmadı. Aksine ileriki dönemlerde daha fazla filizlenip yeşererek Osmanlı ile Türk toplulukları arasındaki bağı kuvvetlendirmede en önemli yeri teşkil etti. Elbette bu da Çarık Rusya’ya bağı topraklarda yaşayan Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali gibi Türkçü aydınların sayesinde mümkün olmuştur. 1908 yılına gelindiğinde ise Şair Mehmet Emin, Ahmet Mithat, Yusuf Akçura ve Ahmet Hikmet, Türk Derneği ile birlikte aynı zamanda Türk Yurdu Dergisi’ni kurarak Türkçülük-Turancılık fikirlerini daha sağlam bir zeminde dile getirmeye çalıştılar. Yukarıda isimlerini saydığımız aydınlar, 1914 yılında daha da büyük bir amaçla Türk Ocağı’nı kurdular.

Osmanlı Devleti’nde Türkçülük-Turancılık akımları konusunda Türk aydınların girişimleriyle basın yayın organlarında bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı coğrafyası dışındaki aydınlar da, çıkardıkları gazeteler aracılığıyla buldukları bölgelerdeki halkı bu fikir etrafında bir araya getirerek Rus işgalleri ve baskıları karşısında kendi mücadelelerini vermeye çalışmışlardır. Çalışmamızın esas amacına bakıldığında tüm bu basın yayın faaliyetleri kapsamında Türkçülük-Turancılık fikirlerinin işlenişini teferruatlarıyla incelemeye çalışacağımızı belirtmekte fayda var.

2. Osmanlı'da Türkçülük Akımı

1880'den itibaren Rusya'nın kontrolü altındaki Azerbaycan'da ve Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan aydınların, Türk toplumunun politik ve kültürel birliğini tesis etmek üzere ileri sürdükleri bir fikir olarak ortaya çıkan Türkçülük, 1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan savaşlarının Osmanlılık ideolojisini derinden sarsmasıyla daha da güçlendi. İttihat ve Terakki tarafından da benimsenmesiyle Türkçülük, Osmanlı Devleti'nde savunulan Osmanlılık akımının da önüne geçti. Özellikle 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nde geniş yankı bulan Türkçülük hareketi, İttihat ve Terakki yönetimi içinde bulunan Ziya Gökalp öncülüğünde daha sonradan etkisini gösterecek olan Turancı görüşlerin egemen olmasına da önemli etki etmiştir.

1914 yılına gelindiğinde Rusya'nın dağılacağına dair artan ümitler, daha önce kültürel zeminde tartışılan Türkçülük ve Turancılık fikirlerinin böylelikle siyasi alanda tartışılması sonucunu doğurdu (Hanioğlu, 2012: 551-554). İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden biri olan ve Türkçülüğün fikir babası olarak kabul edilen Ziya Gökalp, halk nazarında olduğu kadar bu fikir akımının devlet yönetiminde de taraftar bulmasına büyük katkıda bulunmuştur. Ancak Türkçülük adına tüm bu katkılarına rağmen o, "Türkçülük Esasları" adlı eserinde özellikle dil alanında yaptıkları çalışmalarından dolayı Ahmed Vefik Paşa ile Süleyman Paşa'yı bu akımın ilk fikir babaları olarak nitelendiriyor ve onları Türkçülüğün kılavuzu olarak gösteriyordu. Gökalp, yine aynı eserinde bu akıma hizmetleri dolayısıyla Rusya'da yetişen Mirze Feteli Ahunzade¹ ile İsmail Gaspiralı'dan övgüyle bahsediyor ve Necip Asım Bey, Veled Çelebi ve Emrullah Efendi'yi Türkçülüğün ilk mücahitleri olarak ifade ediyordu (Gökalp, 1976: 4-5).

Birçok alanda gelişmiş olan Batı karşısında geri kalınmışlığa bir çözüm olarak fikir akımları ile kurtarılmaya çalışılan Osmanlı Devleti, ilk başlarda "Gelenekçi" ve "Batıcı" diye iki gruba ayrılan aydınların düşünce mücadelelerine sahne oldu. Daha sonra ise bu aydınlar, "İslamcılık", "Türkçülük" ve "Batıcılık" gibi çeşitli gruplara ayrılarak yeni ideolojik fikir akımlarının doğmasına yol açtılar. Devlet içerisinde bunlardan en önemli düşünceyi temsil eden Türkçülük akımı, Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan ve temelinde "ulus-devlet" kavramını barındıran bir hareket olmakla birlikte II. Meşrutiyet döneminde kültürel zeminden siyasi alana kayarak bu dönemin en baskın akımı hâline geldi (Taş ve Göksuçukur, 2019: 474-481).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türkçülük akımının diğerlerine göre daha baskın ve yaygın olmasındaki en büyük etkenin Türkoloji alanında yapılan çalışmalar olduğu ortaya çıkıyor. Türk dünyasını aynı Türkçe etrafında birleştirme adına Türkoloji alanında ortaya konulmuş olan çalışmaların gazete ve dergi gibi basın yoluyla halka anlatılması ise Türkçülük-Turancılık görüşleri etrafında birlik oluşturulması çabalarına önemli katkılar sunmuştur. 1918'de yapılan Mondros Mütarekesi ile Türkçü düşünce her ne kadar iktidarı kaybetmiş görünse de dağılan bir imparatorluğun ardından ulus-devletine geçiş sürecinde yine en etkili unsur Türkçülük oldu. Çünkü 1919-1922 yıllarında İslami bir dil kullanan Millî Mücadele önderlerinin çoğu Türkçü hareket içinde bulunmuş veya bu harekete sempati duymuş kimselerdi. Bu dönemde özellikle Sovyetlerin desteğini sağlama amacıyla Rusya ile ilişkileri iyi tutma yoluna gidilmesi Türkçü-Turancı görüşlerin açık şekilde dile getirilmesini önlemiş olsa da 1922 sonrasında Türkçülük

¹ Mütetekfir, şair, eleştirmen, edip ve dilci Ahundzade'nin en büyük emeli, Türk Birliği'nin kurulmasını görmektir. Düşünce hayatını Türkçülüğe adanmış Ahundzade, kaleme aldığı eserler ve yayınladığı makaleleri ile özellikle Azerbaycan'da Türk millî şuurunu yaymaya çalışarak Türkçülük hareketini başlatan isim olmuştur. Ahundzade'nin Türk dünyasına katkıları için bkz: (Uca, 2001: 365). Ahundzade'nin bibliyografisi hakkında daha geniş bilgi için bkz: (Algar, 1989: 186-190).

hareketi yeni bir ivme kazanarak önceki dönemlerden daha güçlü ve daha fazla kimse tarafından savunulan bir görüş olarak var olmaya devam etti.

3. Turancılık ve Tarihi Gelişimi

Gazete ve dergilerin, Turancılık fikrinin gelişimindeki rolüne girmeden önce Turan kelimesinin ortaya çıkışı, anlamı, tarihî süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nde ilk defa ne şekilde kullanılmaya ve Türk aydını arasında nasıl benimsenip savunulmaya başlandığına dair birkaç tespitte bulunmak yerinde olacaktır.

Farsça kökenden gelen Turan kelimesi, henüz Türk dünyasında bir ideoloji veya fikrî akım hâline gelmeden önce İranlılar tarafından ülkenin kuzeydoğusunda bulunan bölgelere verilen bir isim olarak geçiyordu. Daha sonra ise bu kavram Fin-Macar ve Ural-Altay halklarından teşekkül olan Turan ırkı diye tabir edilen toplumların yaşadıkları anayurtlarını tanımlamak maksadıyla kullanılmıştır. Ayrıca muhtelif kaynaklarda Mâverâünnehir bölgesini kapsayan topraklara da Turan denildiği bilinmektedir. Turancılık ise Turan anayurdunda yaşayan bütün Türk topluluklarının birliğini savunan siyasal ve ideolojik bir kavram hâlinde "uzak anayurt ideali" anlamında XIX. yüzyılın ilk yarısında Macaristan'da doğdu (Sarınay, 2012). Turancılık fikrinin Osmanlı'dan önce Macaristan'da ortaya çıkmış olması kendi kökenlerini arayan, kendilerini Attila'nın torunları addeden Macarların, millî kimliklerini sorgulamalarından ileri gelmektedir. Orta Asya kökenli bir ulus olan Macarlar, kendilerini Türk olarak addetmekte işi o kadar ileri götürmüşlerdir ki günümüz Macaristan'ının bağımsız Türk devletleri ile aynı paralelde var olma bilinci bir devlet politikasına dönüşmüştür. Öyle ki Macaristan'ın ana muhalefet partisi konumundaki Jobbik Partisi'nin, Türkiye'deki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile Türk Milliyetçiliği noktasında aynı çizgide olması, her iki yılda bir Macaristan'da düzenlenen Turan Kurultayı ve Macaristan'ın Türk Devletleri Teşkilatı'na (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi) gözlemci üye sıfatıyla katılması, onların Türklüğe ve Turancılığa olan inançlarının apaçık bir göstergesi hâline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ise Turan kavramının ilk defa 1786 yılında Buhara hükümdarına yollanan bir mektupta geçtiği görülmektedir. Bu mektupta Ruslara karşı beraber hareket edilmesi önerilmiştir. Turancılık fikri, Osmanlı Devleti'nde, ancak XIX. yüzyılın ikinci döneminde başlayan Türkçülük hareketiyle pantürkizme² eş anlamlı olarak, bütün Türk topluluklarının birleşmesi manasında Türk edebî ve siyasi literatürüne girdi (Sarınay, 2012). Bu fikir Osmanlı Devleti'nde kısa ömürlü de olsa bir devlet politikasına dönüşmeden önce ilk olarak Rusya'daki Türk aydınları arasında benimsenip savunulmaya başlanmış ve henüz Birinci Dünya Harbi'ne girilmeden evvel bu aydınların sayesinde devlet yönetiminde kendine taraftar bulmaya başlamıştır. Nitekim Osmanlı Devleti, savaşın içerisine çekilmeden önce parçalanmayı önleyecek yeni reform hareketleri deniyordu.

Turancılık, devlet içerisinde bir akım hâline gelinceye kadar Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet'in ilanı ile beraber dönemin Jön Türkleri olan Şinasi, Mithat Paşa ve Namık Kemal gibi isimler ilk olarak din, dil ve ırk ayrımı yapılmadan tüm Osmanlı tebaasının eşit haklara sahip olacağı Osmanlıcılık fikrini savunuyorlardı. Bu ilk akımın Osmanlı tebaasını bir arada tutamayacağı düşüncesi ağır basınca Müslümanları, Halife'nin etrafında birleştireceği düşünülen İslamcılık (Ümmetçilik) akımı uygulamaya konuldu. Ancak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı

² Osmanlı Devleti'nde, XIX. Yüzyılda ilk olarak entelektüel zeminde başlayan, ancak daha sonrasında ideolojik ve siyasal bir boyut kazanan hareketin adıdır.

Arapların İngilizlerle işbirliği tutması bu akımı da çökertti. Bu fikri akımlar Osmanlı'nın dağılmasını önleme hususunda bir çözüm teşkil etmeyince 20. yüzyılın hemen başlarında Türkçülük fikri doğdu. Ziya Gökalp'in fikir babası olduğu Türkçülükle, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun yalnızca millî değerleri ön planda tutmakla mümkün olabileceği öngörülüyordu. Osmanlı Devleti'nin dağılmasını bu akım da önleyememiş fakat Türkiye Cumhuriyeti'ne zemin hazırlanmasında önemli bir yer edinmiştir. Gökalp öncülüğündeki Türkçüler, bu fikri daha da geliştirip büyütürken I. Dünya Savaşı sırasında Kafkas cephesinin açılmasına yol açtılar. Çünkü onlar Türk Dünyası ile bağların tam olarak kurulabilmesini ve Turan idealinin gerçekleşmesini Enver Paşa komutasındaki İslam Ordusu'nun Kafkaslarda elde edeceği zaferlerde görüyordu.

Türkçülük akımının ardından temeli Lale Devri'ne dayanan Batı'nın teknolojisinden ve biliminden yararlanmayı öngören Batıcılık fikri öne sürüldü. Bu fikir akımıyla beraber Batı'daki gelişmelerin takip edilmesine öncelik verildi. Fakat bu noktada Batı'nın gerisinde kalınması sebebiyle Batıcılık fikri de Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtaramadı. Batıcılık akımı da dağılmayı önleyemeyince bu defa Osmanlı Devleti, yeniden kendi içine dönmüş, hanedan üyesi Prens Sabahattin öncülüğünde, imparatorlukta eyaletlere daha fazla yetkiler tanınmasını öngören Âdem-i Merkeziyetçilik fikrini uygulamaya konuldu. Netice olarak bu fikir akımlarından hiçbiri imparatorluğun dağılmasını önleyememiş yalnızca Türkçülük ve onun etkisiyle gelişen Turancılık fikri, bir ideoloji hâlini alarak zaman içerisinde Türk dünyasında daha fazla taraftar bularak günümüze kadar ulaşabilme kudretini göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde ortaya atılan fikir akımlarından Türkçülüğün etkisiyle gelişen Turancılık, her ne kadar bilinen manasıyla Ural-Altay kavimleri arasındaki birliği sağlamayı savunan siyasi bir görüş veya Türk Milletine mensup bütün toplulukları tek bir vatanda, tek bir bayrak altında toplamayı amaç edinmiş kavram olarak görünse de öncelikle Türkçülükle olan farklılıklarını doğru bir şekilde tahlil etmek icap eder. Bu ayrımı ise Ziya Gökalp, Türklük ve Millet bağlamında şu şekilde özetlemiştir; "Türk, bir millete verilmiş addır. Millet ise kendisine has özellikleri bulunan zümredir. Bu durumda ise Türk'ün yalnızca bir adı ve bir lisanı olabilir. Fakat bazı kuzey Türkleri kendi lisanları ile kendi adlarını oluşturma çabası içindeler. Buna örnek olarak Tatarları verebiliriz. Bu vaziyette Tatarların başka bir millet, Türklerin ise başka bir millet olduğu yanlış ortaya çıkacaktır" (Gökalp, 1976: 19-20). Gökalp'in, burada Türklüğün tanımını yaparken aidiyet duygusuna vurgu yapması, ötekileştirmenin aksine Türklükle beraber Turan coğrafyasındaki millî birliğe verdiği önemle açıklanabilir.

Sovyetler Birliği'nin hüküm sürdüğü topraklarda oturan Türk topluluklarına bakıldığında ise onlar Turancılığı hemen benimsemediler. Çünkü henüz bir kısmı bu fikri savunan akrabaları kadar Turan hakkında bir ideolojiye ya da düşünceye sahip değillerdi. Ancak büyük bir çoğunluğu Sovyet Rusya'sında Sultan Galiyev³ olarak bilinen Mir Seyyid Sultan Ali Oğlu'nun izinde gittiler. Galiyev, Komünist Parti'nin üst mevkilerinde bulunan Stalin'in en yakınındaki isimlerden biri idi. Sovyetler Birliği'nde, Müslümanların lider olarak gördükleri Galiyev'in en büyük amacı ise önce Rusya topraklarında oturanları sonra ise tüm Müslümanları, Büyük Sosyalist Turan Cumhuriyeti altında birleştirmektir (Rox, 2002: 466). Galiyev'in bu fikrinin temelinde kuşkusuz Büyük Rusya'nın yeniden kurulmaya başladığını gözlemlemesi yatıyordu (Benningson, S. Enders, 1995: 89). Galiyev'in Turan birliğine dayandırdığı bu devlet ideali, onun için ilk başlarda başlı başına bir amaç olmaktan öte sömürgecilğe karşı geliştirmiş olduğu stratejik bir araç olarak duruyordu

³ Mir Said Sultan Galiyev, Orta Asya'da Sovyet Rusya işgali altındaki Türk halklarını sosyalist bir fikir etrafında birleştirerek bağımsız Türkistan devletini kurmayı amaç edinmiş düşünce adamı ve Tatar lider. Galiyev, aynı zamanda fikirleriyle Ulusal komünizmin kurucusu olarak kabul edilir. Galiyev ile ilgili daha ayrıntılı bir biyografi için bkz: (Kaymak, 1993: 19-29).

(Reyhan, 2006: 84-85). Ancak sonuç olarak bu ideal yalnızca stratejide kaldı ve Galiyev'in hayalini kurduğu Büyük Sosyalist Turan Cumhuriyeti hiçbir zaman var olamadı.

4. Osmanlı Mecmualarına Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1795 yılında başlayan basın yayın faaliyetleri, zaman içerisinde çoğalmış, genellikle siyasi propaganda amacı güden gazete ve dergilerin sayısı artmıştır. Tüm bu yayın organlarını tek tek ele almak elbette bir makale çalışması için mümkün değildir. Biz burada çalışmamızın amacına uygun olarak gazete ve dergileri teferruatlı şekilde ele almaktan ziyade Türk aydınının mecmular yoluyla Türkcülük-Turancılık fikirlerini işlemeleri üzerinde duracak ve genel hatlarıyla bu mecmuların yayın faaliyetlerinden bahsederek ortaya konulan mücadeleleri anlaşılır bir dille izah etmeye çalışacağız. Böylece bizden sonra bu alanda yapılacak çalışmalara da katkıda bulunmuş olacağız.

Avrupa'da meydana gelen daha sonra ise tüm dünya toplumlarını etkileyen Rönesans ve Reform hareketlerinin ardından sanat, edebiyat ve mimaride birçok alanda yenilikler meydana gelmiş ve bu değişimler doğal olarak fikir hayatına da yansımıştır. Dolayısıyla bu gelişmeler neticesinde toplumların düşünce dünyasına yön veren, sorgulayan aydınların sayısı da arttı (Bulut, 2018: 72). Elbette bu değişim hareketlerinden, içerisinde pek çok milletten topluluğu barından Osmanlı Devleti'nin de etkilenmesi kaçınılmazdı. Özellikle ilk defa İbrahim Müteferrika'nın girişimleriyle kurulan matbaaların yaygınlaşmasıyla beraber yenilikçi hareketler uzak coğrafyalardaki toplum kitlelerine de ulaşmaya başladı. Bu matbaalardan çıkan dergi ve gazeteler vasıtasıyla da dünyadaki gelişmelerin daha erken ve yakından takip edilmesi imkânı doğdu.

Gazete ve dergi sayılarının çoğalmasıyla kitle iletişim araçlarında kaydedilen ilerlemeler düşünce etkileşiminin de önünü açtı. Bu değişim ve etkileşimi sağlayan en yaygın araç ise şüphesiz basın olmuştur. Basının toplum üzerinde etkiye sahip olması, herhangi bir durumu ya da olayı geniş kitlelere duyurma özelliği bu konuda faaliyet gösteren yayın organlarını özel bir konuma oturtmuştur. Basın yayın organlarının zamanla toplum üzerindeki etkisi özellikle siyasilerinde dikkatini çekti. Öte yandan Fransız İhtilali sonucu yayılan milliyetçilik düşüncesi, kısa sürede toplumlar içinde etkisini gösterdi. Osmanlı Devleti'nin ilk resmi gazetesi olarak bilinen Takvim-i Vakayi henüz yayımlanmadan önce ilk gazete örnekleri İstanbul Beyoğlu'nda Fransızlar tarafından çıkarıldı. Tanzimat Dönemi ile beraber basın hayatının daha hareketli olması bu durumun Osmanlı Devleti içerisinde alınan siyasi kararlar üzerinde etki etmesine neden oldu (Bulut, 2018: 73). Öyle ki Osmanlı Devleti'nin ilk gazetesi olan Takvim-i Vakayi'nin ardından çıkarılan Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Ahval, Muhbir, İbret ve Hürriyet gazetelerinin yayınlarına bakıldığında genellikle devlet politikalarının eleştirildiği ve siyasiler üzerinde etki edecek yazılar ele alındığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde yayımlanmaya başlayan gazeteler arasında zengin içeriği, keskin yazı diliyle sivrilen ilk gazete Tercüman-ı Ahval olmuştur. Yayın politikasını çoğunlukla siyasi başlıklı makalelere yer vererek sürdüren gazete, ilk fikir gazetesi unvanına sahip olmanın haricinde Genç Osmanlılar adında ilk muhalif aydınların yazılarını da sütunlarına taşımıştır. Gazete, ayrıca milliyetçilik fikrinin doğuşunda da öncü bir rol oynamıştır (Benek, 2016: 32-33.). Bir süre sonra devlet erk'inin fazlaca tenkit edilmesi üzerine, devlet yönetimi gazeteler üzerinde baskı oluşturmaya başlamış ve hatta bu durum süreli ya da süresiz olarak gazetelerin kapatılmasına kadar gitmiştir. Ancak Abdülaziz'in 1876 yılında tahttan indirilmesi üzerine boşluk oluşmuş, Sultan II. Abdülhamit döneminde ise Kanuni Esasi'nin ilanı ile basın yayın organları üzerindeki etki önemli ölçüde kırılmıştır. II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra ilk adıyla Sırât-ı Müstakim

daha sonrada Sebülü'r-Reşad ismiyle toplamda 17 yıl boyunca önce İslamcılık düşüncesi etrafında toplanan aydınların kaleme aldıkları yazılarla yayın yapan, ardından II. Abdülhamit döneminde 1913-1914 yıllarına kadar sürecek faaliyetleri ile Milliyetçi-Türkçü çizgideki Yusuf Akçura, Halim Sabit ve Ahmet Ağaoğlu gibi fikir adamlarının bir araya gelmelerini sağlayan dergi de yine Osmanlı Devleti'ndeki önemli mecmualardan biri olmuştur (İskefiyeli, 2018: 465). Osmanlı Devleti'nde üslup ve dil açısından kullandığı yoğun edebî dili, yazar kadrosu ve geniş içeriği ile dikkatleri üzerine çeken bir başka mecmua ise daha sonraları milliyetçi kimliğiyle tanınan Türk Varlığı Dergisi olmuştur. 1919-1920 yılları arasında faaliyet gösteren bu dergi her ne kadar sütunlarında Turancılığı eleştiren yazılara yer verse de Türkçülüğün fikir babası olarak kabul edilen ve o dönemde Malta'da sürgünde olan Ziya Gökalp'in gönderdiği şiirleri de sayfalarına taşımaktan geri durmuyordu (Kuruloğlu, 2018: 553).

Taşıdığı gazete başlığının altında "Mesleği, milletin iradesini hâkim kılmaktır" ibaresiyle yayın politikasını açıkça belli eden Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki en önemli gazetelerinden biri de Hâkimiyet-i Milliye'dir. Gazete, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aldığı kararları ve İstiklâl Harbi'nin amacını topluma aktarmak, halkın desteğini sağlamak ve her konuda toplumu bilgilendirmek amacıyla 10 Ocak 1920 yayımlanmaya başladı. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi her ne kadar özel bir gazete hüviyetinde görünse de incelendiğinde, tasarımından taşıdığı isme kadar tamamının Mustafa Kemal Paşa'nın marifetiyle oluşturulduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu sebeple de Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 14 Eylül 1919'da Mustafa Kemal tarafından Sivas'ta çıkarılmaya başlanan İrade-i Milliye Gazetesi'nin bir devamı olarak kabul edilir. Yazar kadrosunda; Ahmet Ağaoğlu, Halide Edip Adivar, Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi vatansever aydınları barındıran gazete, Türk basın yayın hayatı içinde Milli Mücadele'ye verdiği destekle önemli yapı taşlarından biri olmuştur (Özkaya, 1997: 201-202).

Türk basın tarihi içerisinde Türkçülük akımına ilk hizmet eden gazete Ali Suavi'nin çıkarmış olduğu Ulûm Gazetesi idi. Daha sonra artan sayılarıyla bu akıma hizmet eden diğer yayın organları ise Genç Kalemler, Halka Doğru, Türk Derneği, Türk Sözü, Türk Yurdu gibi mecmualar oldu. Bu yayın organlarında Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Mehmet Emin, Halide Edip, Hamdullah Suphi, Ali Canip, Kazım Naim, Fuat Köprülü ve Adalet Ağaoğlu gibi isimler Türkçülük fikrini işleyip yaymaya çalışmış, Türkçülüğün Osmanlı basınında daha geniş bir yer bulması ise Birinci Dünya Savaşı döneminde gerçekleşmiştir (Kuruloğlu, 2018: 537).

1995 yılından itibaren yerelde dâhil olmak üzere Osman Devleti sınırları içinde yayımlanmaya başlayan ve zamanla sayıları yüzlerle ifade edilen pek çok gazete ve dergi faaliyet göstermiştir. Bu yayın organları arasında devlet yönetimini eleştiren yerli ve yabancı yayın organlarının yanı sıra yönetim taraftarı ve Milli Mücadele destekçisi çok sayıda mecmuada kısa ve uzun süreli yayınlar yaptı. Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz yayın organlarının önemli bir kısmı ise Türkçü-Turancı çizgide yayınlar yaparak yazar kadrolarında bulundukları aydınlarla hem Anadolu'da hem de Osmanlı sınırları dışında Türk topluluklarının bilinçlendirilmesine, Türkçülük-Turancılık fikirlerinin zihinlerde yer edinmesine öncülük ettiler.

5. Türkçü-Turancı Aydınların Osmanlı Basınındaki Faaliyetleri

Türkçülük fikri, Osmanlı Devleti'nde iki büyük aydın grubu tarafından özümsemiş ve zaman içerisinde toplum arasında yayılma alanı bulmuştur. Bu düşünceye paralel olarak Turancılığın yayılmasına da bu iki grup Türk aydını öncülük etmiştir. Birinci grubu Osmanlı aydınları, ikinci grubu ise Osmanlı Devletine Rusya'dan gelen aydınlar oluşturmuştur. Rus Çarı'nın Rusya'ya bağlı topraklarda oturan Müslümanların başlattıkları hareketi büyük bir baskı altına almasıyla Tatar,

Azerbaycanlı ve Kırimlı aydınlardan teşekkül olan bir grup Türk aydını Osmanlı Devletine gelmiş ve Jön Türkler tarafından hürmetle karşılanmıştır. 1908 Devriminin bir kaç ay sonrasında İstanbul'da Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu, Abdürreşid İbrahimov, Ayaz İshaki, Halim Sabit ve Yusuf Akçura gibi aydınların Türk basınındaki faaliyetlerine rastlanmaktadır. Rusya'dan Osmanlı Devletine gelen bu aydınlar ilk olarak göçmenleri örgütleyip daha sonra ise kurdukları dergi ve gazetelerin sayılarını hızla artırarak devlet içinde daha etkin oldular. Ayrıca bu sayede fikirlerini Türk toplumuna ulaştırma ve benimsetme konusunda aktif faaliyetlerde bulundular (Uzun, 2015: 5). Rusya'da fikirlerini özgür bir şekilde dile getirip işgal edilmiş topraklarda oturan Türkler arasında yayma alanı bulamayan aydınların bu anlamda tercihlerini Osmanlı Devleti'nden yana kullanmış olmalarının bir nedeni de kendileri gibi aynı düşünce çizgisinde olan Osmanlı aydınlarının varlığıyla açıklanabilir. Nitekim onların Osmanlı Devleti'ne geldiklerinde Jön Türkler tarafından saygıyla karşılanmaları ve önemli gazetelerin kadrolarında kendilerine yer bulmaları da bunun açık bir örneğidir.

İkinci grupta yer alan aydınlar, düşüncelerini sadece Osmanlı sınırları içerisindeki Türk toplumuna yansıtmakla sınırlı tutmadılar aynı zamanda Rus baskısı ve işgali altındaki akraba toplulukların bilinçlenmesi, örgütlenmesi ve bağımsızlıklarını sağlamaları içinde önemli faaliyetler yürüttüler. Tüm bu faaliyetleri yürütürken en önemli araçları gazete ve dergi gibi yazılı basın organları oldu. Bunların en önemlisi "Dilde, fikirde, işte birlik" şiarıyla 1883 yılında İsmail Gaspıralı tarafından Kırim'da kurulan Tercüman Gazetesi'dir. Gaspıralı, Osmanlı Devleti'nde de okunan ve takip edilen bu gazetede aynı Türkçe ile hitap ederek Türk dünyasını tek bir Türkçede buluşturmayı amaçlıyordu (Saklı, 2012: 3-4). Özellikle Rusya'dan gelen aydınlar, çalışmalarını yalnızca Osmanlı Devleti ile sınırlı tutmayarak düşüncelerini daha uzaktaki akraba topluluklara ulaştırmak için de çaba göstermişlerdir. Onların bu çabaları yalnızca gazete ve dergilerden ibaret olmamıştır. Aynı zamanda Türk kültürünün önemli bir parçası olan tiyatro alanındaki girişimleri ile de düşüncelerini daha etkin biçimde yansıtmaya gayret etmişlerdir. Buna örnek olarak da 1859 yılında tiyatro alanında ilk Türkçe eserini ortaya koyan Mirza Feth Ali Ahundzade'yi ve "Vatan yahut Silistre" isimli tiyatro eseriyle "Vatan Şairi" olarak bilinen Namık Kemal'i verebiliriz. Daha çok Ahundov soyadıyla bilinen Mirza Feteli Ahundzade, tiyatro yazarlığında Türkçeye verdiği önemle bilinmesinin yanı sıra Osmanlı sınırları dışında Türkçülüğün ve Türk Birliği'nin savunulması konusunda en önemli fikir adamlarından biri olarak da tanınır.

1876'da Osmanlı basınında Türkçü-Turancı görüşleri desteklemek maksadıyla popüler kültürde Ahmed Midhat Efendi, dil alanında ise Şemseddin Sâmî ve Ahmed Vefik Paşa, ortaya koydukları çalışmalarıyla önemli katkılarda bulundular. Aynı şekilde Bursalı Mehmed Tâhir tarafından İslâm medeniyetinin ileri gitmesinde Türklerin büyük rolü olduğunu belirten yazılar kaleme alındı. Bu dönemde Osmanlı basınının güçlü gazetelerinden İkdâm ve Mizan gazeteleri ise kendilerini "Türk gazetesi" olarak nitelemiş ve Türklüğe hizmet ettiklerini açıkça belirtmişlerdir. Ayrıca, Türkçülük-Turancılık anlayışıyla sütunlarını dolduran birçok mecmuda Türklerin kökenleri üzerine araştırma yazıları yayımlanmış, yazılarında "turanî" ve "turan" kelimelerine sıkça yer veren Macar Türkologlarının tezlerine yer verilerek bu konu üzerine tartışma ortamı yaratılmıştır (Hanioglu, 2012: 551-554).

1878 yılında Tercüman-ı Hakikat adlı gazeteyi kuran Ahmet Mithat Efendi, Anadolu Türklüğünü temel alan bir Osmanlı milliyetçiliğini ileri sürerken 1893-1895 yıllarında faaliyet gösteren Cevdet Beyin kurduğu İkdâm Gazetesi'nde Veled Çelebi, Asım Bey, Emrullah Efendi ve Fuad Raif gibi yazarlar Türkçe yazılar yazmaya gayret göstererek toplum arasında milliyetçilik fikrini uyandırmaya çalışıyordu. Selanik'teki Asır Gazetesi'nde ise Mehmet Emin Bey tarafından kaleme alınan soya ve dine dayalı Türklük anlayışını öne çıkaran "Cenge Giderken" adlı şiir yayımlanıyor, Osmanlı coğrafyasının her köşesinde milli heveslerle Türkçülüğün temelleri atılıyordu. Osmanlı

Devleti içerisinde yaşayan ya da farklı coğrafyalarda bulunan aydınların Türkçülük-Turancılık adına kaleme alıp gazete ve dergiler vasıtasıyla yayımladıkları makaleler, Türk dünyasında olduğu kadar Avrupa'da da geniş yankı buldu. Örneğin Batılı yazarlar, 1904'de Yusuf Akçura'nın Mısır'da faaliyet gösteren Türk Gazetesi'nde yayınlattığı "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli makalesini, Marksizm'in Komünist Manifestosu'na benzetmiştir. Akçura, bu makalesiyle Türkçülük fikrini tüm Türk dünyasına etki edecek şekilde ilk kez bir sistem içinde tarif etmiştir (Saklı, 2012: 4-5).

Türkçülük-Turancılık fikirlerini savunan aydınların gazete ve dergilerde yer alan makaleleri Batı'da olduğu kadar Osmanlı coğrafyasında da büyük ilgi çekiyordu. Örneğin, Ziya Gökalp, Yeni Mecmua isimli gazetede yayımlanan "Türkçülüğün Tarihi" başlıklı makalesinde Türkçülük hareketinin henüz Anadolu topraklarında var olmadan önce Avrupa'da başladığını dile getirmiştir (Namal, Yücel - Karakuzu Hakan, 2017: 235). Gökalp, 1913'te ise Türk Yurdu ve İslâm Mecmuası'nda "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak" başlıklı çalışmasını neşretmiş, Türkleştirilmiş İslâm'dan yana bir tez ileri sürmüştür (Hanoğlu, 2012: 551-554).

Türkçülük adına Osmanlı basınında yaşanan tüm bu gelişmeler, bu fikrin yalnızca devleti parçalanmaktan kurtarmaya kani olacak bir kudret olmadığını, aynı zamanda zaman içerisinde Türklerin yaşadığı tüm coğrafyalarda benimsenerek daha kuvvetli hislerle sonraki kuşaklara aktarılacak bütünleştirici bir bağ görevi göreceğini açıkça ortaya koymuştur. Bu bütünleştirici bağı ise Türkçülüğün 1908'den sonraki döneminin önemli isimleri arasında yer alan Ömer Seyfettin, "Turan Devleti" adlı eserinde gazeteler üzerinden şu soru ile açıkça izah etmiştir; "Taşkent'te çıkan «Sadâ-yı Türkistan» ve «Sadâ-yı Fergane» gazetelerini İstanbul'da okuyup da anlamayan var mıdır?" (Seyfettin, 1980: 19).

Türkçü-Turancı çizgideki Türk aydınları, düşüncelerini ifade etme imkânı bulduğu her mecmuada yazılarını yayımlarken, Osmanlı Devleti'ndekiler ulus devlet anlayışıyla Türkçülüğü devleti kurtarma aracı olarak tasavvur ediyor, dışarıdakiler ise bunu bağımsızlıklarını sağlayacak yegâne kaynak olarak görüyorlardı. Özellikle Galiyev gibi istisnalar dışında Rusya'da oturan Türk aydınları iyi eğitilmiş olmalarına karşın siyasi çevrelere yaklaştırılmıyorlardı. Tüm bu etkenler göz önünde bulundurulduğunda ikinci grup Türk aydınlarının Türkçülük-Turancılık adına verdikleri mücadelelerin zorlukları daha iyi anlaşılacaktır. Osmanlı Devleti'ne dışarıdan gelerek faaliyet gösteren aydınlar, geldikleri yerlerdeki işgaller ve baskılar altında ezilen Türk topluluklarının bağımsızlıkları adına uğraş verirken, devlet içerisindeki aydınlar ise ulus devlet anlayışıyla hareket ederek Türkçülüğü daha çok Osmanlı'nın yıkılışının önüne geçmek için savunmuşlardır. Her iki aydın grubunun bulunduğu ortak nokta ise temeli milliyetçi hislere dayanan Türkçülük-Turancılık davası olmuş ve bu fikriyat basın yayın organları aracılığıyla vücut bulmuştur.

6. Türkçü-Turancı Çizgideki Osmanlı Mecmuaları

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren gazete ve dergilerin kadrolarında kendilerine yer bularak veya kaleme aldıkları makaleleri bu mecmualarda yayımlatarak Türkçülük ve Turancılık namına faaliyet gösteren Türk aydını kendi ideolojik fikirlerini daha hür biçimde okura yansıtma amacında olmuştur. Bunun içinde yayın isimlerinin dahi, fikirlerini apaçık belli ettiği gazeteler kurmuşlardır. Özellikle ilk başlarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Osmanlı kamuoyundaki gücünü temsil etmesi niyetiyle 1909 yılında Rumeli Gazetesi neşredilmeye başlanmış ancak daha sonra imtiyazının gasp edildiği gerekçe gösterilerek bu gazetenin yayın politikasında değişikliğe gidilmiştir. Kurulduğu sıralarda İttihat ve Terakki'nin görüşlerini savunur yayınlar yapan Rumeli Gazetesi, imtiyazlarından mahrum bırakıldıktan sonra yayın hayatına yeni gazete isimleriyle ve politikalarıyla devam etmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlarını koparan Rumeli Gazetesi, daha sonraki yayımlarına Selanik'te "Türk Dili", "Türkili", "Yeni Turan", "Turan" isimleriyle devam etmiştir. Bunlardan İstanbul'da faaliyet gösteren gazete ile aynı adı taşıyan ve ilk defa 20 Eylül 1912'de yayımlanmaya başlayan Turan Gazetesi'nin ilk sayfasının sağ üst köşesinde, "Vatanın menfaatlerine hadim siyasi, edebi, alem-i Türk gazetesidir" ifadesi yer alırken sol üst köşesinde ise "Vatan ve umumun menfaatlerine hadim yazılara sütunlarımız açıktır" ifadesi bulunmaktadır. İstanbul ve Selanik'te aynı isimlerle yayım yapan Turan gazetelerinin ve bu gazetelerin öncüsü konumundaki Rumeli Gazetesi'nin zaman içerisinde yazar kadroları ile mesul müdürleri değişse de 1909'da başlayan yayım hayatları 1915'e kadar sürmüştür. 6 yıl süresince faaliyet gösteren bu gazetelerin yayım politikalarının temelini ise Türkçülük-Turancılık fikirleri oluşturmuştur (Alpgözüm, 2020: 30). Turan Gazetesi'nin, İttihat ve Terakki'nin himayesinden ayrıldıktan sonra Türkçü-Turancı fikriyatı ana yayım politikası olarak belirlemesindeki en önemli etkenlerden biride hiç kuşkusuz yazar kadrosunda bulundurduğu isimlerdi. Öyle ki, "Turan nasıl kurulabilir?" başlığıyla kaleme aldığı yazıyı gazete sütunlarına taşıyan Ömer Seyfettin ve Türkçülüğün fikir babası olarak kabul edilen Ziya Gökalp isimlerinin ön plana çıkması, gazetenin yayım politikasının oluşturulmasında büyük etki etmiştir.

Turan Gazetesi'nin kadrosunda yer alan aydınların ortak bildirisi şeklinde sunulduğu ifade edilen "Biz Ne İstiyoruz?" başlıklı yazı, içerik olarak gazetenin misyonunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu yazı metninin bir kısmı aşağıdaki ifadelerdir.

"...Kırım'dan, ölümün hiçbir zaman susturamayacağı, İsmail Gaspiriniski'nin kurtarıcı gökçe sesini (...). Türk illerinin her bucağına dilde birlik, işte birlik, fikirde birlik diye haykırıyor. Daha uzaklardan yeniden "Musa Bekyif" nidâ ediyor. Kazan'dan daha genç bir ses "Yusuf Akçura" yı duyuyoruz. Bize oradaki (...)lerin uyumadığını haber veriyor; Orenburg'dan "Fatih Kerimof", Kafkasya'dan Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinoğlu, Taşkent'ten Mahmud Behyud Efendi "Biz de uyumuyoruz, biz de uyumuyoruz", diye taraf taraf sesleniyorlar. Dağ başında birbirini gâib etmemek için vakit vakit seslenen avcılar gibi bunlar kendi dünyamızın her bucağından, sesleriyle yekdiğerine haber veriyorlar, onun her tarafını birbirine bağlıyorlar. Sonra Diyarbekir'den Gökalp derîn sesiyle, Konya'dan Velede Çelebi ve İstanbul tepelerinden, dizlerine Türk gençliğinin sadık bir oğul aşkıyla bindiği cânımız kadar sevdiğimiz kurtarıcı ve yaratıcı bir şair Mehmed Emin Beğ'in sesini duyuyoruz, o da ileri her tarafa sesleniyor: "Ben geldim, biz de uyumuyoruz." Nihâyet bir ses daha işitiliyor, yerden göklere epeyce bir tatlılıkla yükselen ve göklerden yerlere, susuz dudaklara dökülen rahmet damlaları gibi serpilken ses, Halide Hanım'ın sesi: "Biz Türk kadınları, bizde uyumuyoruz", diye evvelkilere cevap veriyor. Aynı zamanda Türk ilinin her köşesinde Türk milletini gölgelerinde toplayan bayraklar (...), toplayan, birleştiren, yürüten, düşünce ve inanç bayrakları Kırım'da Tercüman, Orenburg'da (...) Petersburg'da İl ve Millet, Kazan'da Kuyuş, Ufa'da Turmuş, Semerkan'da Gözgö, Bakü'de Basiret, Türkistan'da Sadâ-yı Türkistan, Van'da Çaldıran, Erzurum'da Albayrak, Diyarbekir'de Dicle, İzmir'de (...), Anadolu Konya'da Osmanlı gibi Türk milliyetçisi olan gazeteler Türkleri karanlıklardan çekerek ovaların altında açılmağa başlayan tâk yerine, Turan ümidine doğru götürüyorlar. Biz de şimdi İstanbul (...) aynı yolda yürüyecek bayrağı çektik ve yükselttik, Türk gençliğinin kavga ve ümit bayrağı bu gazete ile bizde o kardeş bayraklara karışıyor ve onları selamlayarak, biz de onların yoluna giriyoruz" (Alpgözüm, 2020: 39).

Yukarıdaki metne bakıldığında gazetenin isminin "Turan" konulmasındaki amaç rahatlıkla anlaşılacaktır. Yine aynı metin içerisinde Osmanlı sınırları dışında kalan Türkçü-Turancı gazetelere ve Anadolu'da faaliyet gösteren "Albayrak" ve "Çaldıran" isimli gazetelere atıf yapılması adlarını zikrettiğimiz tüm bu gazetelerin aynı istikamette bir yayım politikası izlediklerini göstermektedir. Osmanlı Devleti vatandaşı olan Türkçü-Turancı çizgideki aydınlar ile Osmanlı topraklarına sonradan gelerek faaliyetlerde bulunan Türk aydınlar, yazılarını sadece belirli gazetelere göndermekle kalmamışlar aynı zamanda bir araya gelerek kendi gazete ve dergilerini

kurmuşlardır. Bu mecmualara örnek olarak şunları sıralayabiliriz: “Yeni Türkistan (Türkiye-İstanbul); Odlu Yurt (Türkiye-İstanbul); Bildiriş (Türkiye-İstanbul); Azerî Türk (Türkiye-İstanbul); Yeni Kafkasya (Türkiye-İstanbul); Türk Yurdu (Türkiye-İstanbul); Türk Derneği (Türkiye-İstanbul); Azerbaycan Yurt Bilgisi (Türkiye-İstanbul)” (Geçer, 2018: 738). Burada adını zikrettiğimiz mecmualar arasında Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisine ayrı bir parantez açmakta fayda var; Adında Azerbaycan sözü geçse de dergi, Türk dünyası kültürünü ele almıştır. Dergi yazarlarının birçoğu Türk dünyasının farklı coğrafyalarından Türkiye’ye gelip burada faaliyet gösteren ünlü isimlerdir. Sanat, edebiyat, tarih ve dil konularında yazıların yer aldığı, aylık olarak yayınlanan bu derginin bilim kurulu üyeleri arasında; Prof. Ahmet Caferoğlu (1899, Gence - 1975, İstanbul), Mehmet Fuad Köprülüzade (1890, İstanbul - 1966, İstanbul), Ahmet Zeki Velidi (1890, Başkurdistan -1970, İstanbul), Abdulkadir İnan (1889, Başkurdistan - 1976, İstanbul) gibi önemli isimler yer almıştır (Barmanbay, 2018: 3948).

Her ne kadar basın üzerinde bir süre devlet tarafından sıkı takip ve baskı oluşturulsa da yukarıda da isimlerini zikrettiğimiz önemli simaların özellikle İttihat ve Terakki yönetimi ile yakın ilişki içinde olmaları onların diğer yayın organlarına göre daha rahat hareket etmelerini sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı mecmualarındaki Türkçü-Turancı hareketler yalnızca İstanbul basını ile sınırlı kalmamış Anadolu basını içinde de pek gazete, yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere misyonunu bu çizgi doğrultusunda belirlemiştir.

Siyasal ve kültürel Türkçülük, Yeni Mecmua, Türk Yurdu, Genç Kalemler (Selânik) gibi dergilerde yoğun bir şekilde tartışılmış, bu fikrin geliştirilmesinde önemli bir yer edinmişlerdir. 1868 yılında İstanbul’da yayımlanmaya başlayan Terakkî gazetesi, isminin yanına “Türk gazetesi” ibaresini koymuş ve bu gazetede Osmanlı Devleti ile Türkistan arasında yakın bağlar olduğu ifade edilmiş, Osmanlı Devleti kastedilerek Türkistan ve buna benzer kelimeler kullanılmıştır. Osmanlı’da siyasal Türkçülük tartışmaları ise Jön Türk basını tarafından yurt dışında bastırılan dergilerin gizli bir şekilde Osmanlı vilayetlerine sokulmasıyla başladı. 1902’ye gelindiğinde İttihat ve Terakkî Cemiyeti’nin yayın organı olan Şûrâ-yı Ümmet dergisinde Osmanlıcılıktan Türkçülüğe kayan bir ideoloji öne çıkıyor ve özellikle Mısır Jön Türklüğü tarafından siyasî Türkçülük adına ilk önemli yazılar neşredilmeye başlanıyordu. Tarsusîzâde Münif ve Süleyman Vâhid tarafından yayımlanan Anadolu dergisi ise Şûrâ-yı Ümmet dergisinden bir adım daha ileri gidiyor ve 1907’de kapanıncaya dek siyasal Türkçülüğün gelişmesine katkı sağlayan yayınlar yapıyordu (Hanioglu, 2012: 551-554).

Türkçülük-Turancılık namına faaliyet gösteren gazetelerden biri de Milli Mücadele döneminin hemen başlarında yayımlanmaya başlayan Türk Dünyası Gazetesi’dir. 21 Ağustos 1919 yılında İstanbul’da ilk sayısı Kâzım Nami Duru⁴ tarafından çıkartılan bu gazete belli aralıklarla toplamda 97 sayı çıkmış, yayın hayatını 5 Şubat 1920’ye kadar sürdürmüştür. Söz konusu gazetenin Türkçülük-Turancılık adına yayınlar yapmasının yanı sıra bir başka özelliği ise bir şirket adı altında yayımlanmaya başlayan ilk gazete vasfını taşımasıdır. Yazar kadrosunda; Hamdullah Suphi, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Rasim, Reşat Nuri Güntekin, Mehmed Fuat Köprülü, Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Halide Edip ve Nabizâde Hamdi ve daha birçok önemli ismi barındıran Türk Dünyası Gazetesi’nin yayın politikasını gazetenin tanıtımı için bastırılan broşürde yer alan aşağıdaki ifadeler açıkça ortaya koymaktadır:

⁴ Mehmet Kâzım Nami Duru (1876-1967): Yazar ve eğitimci. Yüzbaşı rütbesindeyken ordudan ayrılmış ve maarifin çeşitli kademelerinde bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde milletvekilliği yapmıştır. Pek çok dergi ve gazetede yazıları yayınlanmış ve 50’nin üzerinde kitap yazmıştır. Hakkında daha detaylı bilgi için bkz, (Temizyürek ve Dinçer, 2014: 173-193).

“Türk Dünyası’ milliyetperver, daha açık tabiriyle Türkçü bir gazete olacağından havadisindeki sevk ve mebzuliyetinin kendisine bahsedeceği mevkiini, samimiyeti, halka olan muhabbet ile tezyin edecektir.”

“Türk Dünyası milliyetçiliğin, Türkçülüğün neticesi olarak şüpheli hiç bir emel arkasında koşmayacak, yalnız millete, Türk milletine, bütün Türklere hizmet etmeye, mümkün merteye faydalı olmaya çalışacaktır. Kısa bir ifade ile “Türk Dünyası ancak Türkülüğün, Türk mefkûreciliğinin naçiz bir hizmetkârı’ olacak, bu sıfatı ile iftihar edecektir.”

“Sözümüzü bitirmek, ifadelerimizdeki sıdk ve samimiyetin sübutunu yarından itibaren başlayacak olan neşriyatımıza bırakmak üzere diyeceğiz ki Türk Dünyası sizin hepinizindir. Yarın kendisine göstereceğiniz tesahüb-kârâne kabule müstahak olduğunu herhalde ispat edecektir.”

“Türk Dünyası yarınki muhterem karilerine şimdiden en hürmetkâr selamlarını takdim ile mübahi olur.”

Yukarıdaki ifadelere ek olarak Kâzım Nami Duru’nun şu görüşleri de gazetenin genel yayın politikasını daha sade bir dille izah eder niteliktedir:

“Türkçülüğü, Karakurum sahalarına gitmek, güzel İstanbul lehçesini, kulağımıza yabancı gelen lehçelerle bozmak zan edenler aldandılar, aldanyorlar. Türkçülük ve milliyetçilik, Türk haçlılığından başka bir şey değildir. Biz istiyoruz ki halkın dilini söyleyelim, halkın vicdaniyla vicdanlanalım, ahlâkıyla ahlâklânalım. Kıymet hep halkındır. Şiarımız, milliyetçilik-halkçılıktır. ‘Türküz, Türkçüyüz’ demekle ancak bunu murâd ediyoruz” (Bilgi, 1995: 263-273).

Milli Mücadelenin devam ettiği yıllarda, vatanın istiklalinin daha henüz sağlanamadığı bir dönemde Misak-ı Milli sınırlarını da aşan yayın politikası ile bütün Türk coğrafyalarına hitap eden Türk Dünyası Gazetesi’nin Türkçülüğe ve dolayısıyla Turancılığa böylesine bir vurgu yapması sıradan bir ideolojik yaklaşım değildir. Öyle ki gazete, yazar kadrosunda yer alan aydınların yazılarıyla yalnızca işgal altındaki Anadolu Türklerine değil özellikle Rus mezalimi altındaki akraba Türk topluluklarına da umut ışığı olmuştur. Nitekim gazetenin yazar kadrosunda İstanbul’dan Türkistan’a kadar Türk dünyasından aydınlar bulunuyordu.

Elbette Osmanlı basını sadece payitaht İstanbul’dan ibaret değildi. Gerek Anadolu vilayetlerinde gerekse Selanik’ten Mısır’a kadar pek çok bölgede çeşitli mecmular yayımlanıyor ve genellikle siyasi maksatlı gazete çıkartılarak bir propaganda aracı olarak kullanılıyordu. Zaman içerisinde de yönetim taraftarı ve yönetime muhalif basın yayın organlarının sayısı gittikçe artıyordu. Buna mukabilde Türkçülük ve Turancılık davası güden Türk aydını, fırsat bulduğu her mecmuada fikirlerini beyan ediyor her iki fikri akımı Türk toplumu arasında yaymaya çalışıyordu.

Osmanlı Devleti’nde gazetelerin önem kazanmasından sonra toplum hayatına giren bir diğer mecmua alanı da dergi olmuştur. Osmanlı’da ilk yayımlanan dergi Mart 1849’da çıkartılan “Vakayı Tıbbiye” olmuştur. Bu tarihten itibaren de mizah, sanat, ziraat, fikir, iktisat ve sanayi gibi farklı alanlarda çok sayıda dergi yayımlanmaya başlamıştır. Çalışma konumuza esas olarak fikir dergilerine bakıldığında ise Ziya Gökalp’ın Yeni Mecmua’sı, Türk milli kültürünü ve Türkçülük düşüncesini topluma tanıtmaya açısından önemli bir yere sahiptir. Yayın politikasını bu iki temel kavram üzerine oluşturan Yeni Mecmua’da ayrıca tarih, sanat tarihi, sosyoloji, güzel sanatlar, dil, edebiyat, spor, eğitim, mimari ve musiki gibi farklı alanlarda da yazılar yayımlanmıştır. Osmanlı döneminin dilde sadeleşmeyi savunan en önemli edebi ve Türkçü dergilerinden birisi de II. Meşrutiyet’tin ilanından sonra Selanik’te yayımlanan Genç Kalemler Dergisi’dir. Türk milli kültüründen esinlenen bir edebiyat anlayışı derginin temel ilkesini oluşturmuştur. Bu dönemin Türkçü-Turancı düşüncesini topluma yansıtan her iki fikre hizmet eden bir dergi de 1911 yılında

toplamda yedi sayı olarak çıkan Türk Derneği dergisidir. Türk Derneği, Türk kültürünü Osmanlı toplumu arasında yaymaya çalışan, Türk coğrafyası, dili ve tarihi hakkında makaleler yayımlayan dönemin önde gelen Türkçü dergilerinden biridir. Türk dünyasında her alanda millîliğin sağlanması adına yayım yapan diğer önemli dergiler ise şunlardır: Türk Yurdu, Halka Doğru, Bilgi Mecmuası, Türk Sözü, Müdafaa-ı Maliye ve İktisadiye, İslam Mecmuası ve Küçük Mecmua (Demir, 2016: 89-90).

SONUÇ

II. Abdülhamit döneminde bir fikir akımı olarak ortaya çıkan Türkçülük, gerek Osmanlı Devleti içerisinde gerekse diğer coğrafyalarda yaşayan aydınlar tarafından benimsenerek Osmanlılık ve İslamcılığın da ilerisinde bir harekete dönüşmüştür. Hem dağılmakta olan imparatorluğun ayakta tutulabilmesi hem de bağımsızlık mücadelesi verilen bölgelerde Türklerin birlik ve beraberliğinin sağlanması, millî kimliğin korunması amacıyla geliştirilen bu fikir akımının Türk dünyasında yayılması amacıyla yapılan tüm çalışmalarda gazete ve dergi gibi basın araçları da ciddi rol oynamıştır. Türkçülük, Rusya'da 1905 devrimi öncesi Azerbaycan Türkleri ve Tatar aydınları tarafından akraba toplulukları arasında yayılmaya çalışılırken Osmanlı'da ise İttihat ve Terakki yönetimi içinde yer alan Ziya Gökalp'in başını çektiği aydınlar bu hareketi kültürel alanında ötesinde siyasi zemine çekmeye gayret göstermiştir. Orta Asya Türkleri ile sıkı bağların kurulması için ileri sürülen Turan mefkûresi ise Türkçüler için daha büyük bir ideal ve o zamanlar henüz bağımsızlığını elde edememiş Türk halkları için de ortak inanç olmuştur.

Netice olarak Türk basın tarihi içinde Osmanlı dönemi incelendiğinde Türkçülük-Turancılık fikirlerinin mecmualar yoluyla toplumda karşılık bulma çabaları büyük ölçüde başarıya ulaşmış ve bu fikirler, İslamcılık, Osmanlıcılık ve Batıcılık akımlarının aksine daha fazla büyüyerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca, dağılan imparatorluğun ardından Türkçülük akımı, yeni bir devlet kurulmasının yapı taşlarından birini oluştururken, Turancılık fikri ise Türkiye ile Türk dünyası arasında sıkı bağların kurulması için ileri sürülen ortak teşkilatlanmaların zeminini hazırlamıştır.

Osmanlı döneminde faaliyet gösteren gazete ve dergilerde Türk dünyasının dil, kültür ve iktisadi alanda ortak noktada buluşması adına görüşlerini dile getiren, bu anlamda önemli çalışmalara imza atan aydınların ortaya koydukları mücadeleler bugün bağımsız Türk devletleri arasında oluşturulan teşkilatların bir anda yoktan var edilmediğinin de açık birer göstergesidir.

Kaynakça

Algar, H. (1989). "Mirza Fethali Ahundzade", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.

Alpgözüm, Ö. (2020). *Turan Gazetesi Örneğinde I. Dünya Savaşında Avrupa Cepheleri (1914-1915)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Barmanbay, A. (2018). Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisindeki 28 Mayıs 1918 anısına yazılmış makalelerde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin edebi - tarihi izleri. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5(29): 3947-3956.

Benek, M. K. (2016). Osmanlı'da basının doğuşu ve II. meşrutiyete kadarki gelişimi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6-7): 27-39.

- Benningsen, A. A. ve S. E. W. (1995). *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği'nde milli komünizm*. Çev. Bülent Tanatar. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Bilgi, N. (1995), Millî Mücadele'nin başlarında İstanbul'da yayınlanan Türk Dünyası gazetesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 10(19): 263-273.
- Bulut, F. (2018). Toplumsal Değişim ve Siyaset Üzerinde Basının Etkisi, Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu, 2016/Elazığ, Yayına Haz. Merve Uğur. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Demir, K. (2016). Osmanlı'da dergiciliğin doğuşu ve gelişimi (1849-1923). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9): 71-112.
- Geçer, G. O. (2018). Muhaceretteki Türkistanlıların Bağımsızlık Yolunda Çıkardıkları Gazete Ve Dergiler, Türk Dünyası Kongre Bildirileri 1(3): 736-749.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün esasları*. Haz. Mehmet Kaplan. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yay.
- Hanioğlu, M. Ş. (2012). "Türkçülük", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- İskefiyeli, Z. C. (2018). Sırat-ı Müstakim/Sebilü'r-Reşad Dergisi Örneğinde Osmanlı Basınında Misyonerlik Algısı, Tarihi Uluslararası Sempozyumu, 2016/Elazığ, Yayına Haz. Merve Uğur. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Kaymak, E. (1993). *Sultan Galiyev ve sömürgeler Enternasyonalı*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Kuruloğlu, F. (2018). Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaş Esirlerinin Yayın Faaliyetlerine Bir Örnek: Türk Varlığı Dergisi (1919-1920), Tarihi Uluslararası Sempozyumu, 2016/Elazığ, Yayına Haz. Merve Uğur. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay.
- Namal, Y. ve Karakuzu H. (2017). Türkçülüğün Zonguldak'tan Yükselen Sesi: Doğu Dergisi, Ed. Osman Kubilay Gül ve Celal Can Çakmakçı, Antalya: Sempozyum Bildiri Kitabı, I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu.
- Özkaya, Y. (1997). "Hâkimiyet-i Milliye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Reyhan, H. (2006). *Doğunun büyük devrimcileri Mollanur Vahidov ve Sultan Galiyev*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Rox, J. P. (2002). *Türklerin tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 yıl*. Çev. Ayku Kazancıgil ve Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Saklı, A. R. (2012). Osmanlı döneminde Türk milliyetçiliği. *Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (33): 1-16.
- Sarınay, Y. (2012). "Turan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Seyfettin, Ö. (1980). *Turan devleti*. İstanbul: Su Yayınları,.
- Taş, K. ve Göksuçukur, B. (2019). Osmanlı dönemi Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikir akımları ve din. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 22(56): 463-488.

- Temizyürek, F. ve Dinçer, F. (2014). Cumhuriyet dönemi eğitim tarihinde önemli bir isim: Kâzım Nami Duru. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(19): 173-193.
- Uca, A. (2001). Mirza Fethali Ahundzade'nin Türk Dünyası'na hizmetleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8(17): 365-382.
- Uzun, T. (2015), Osmanlı Döneminde Türk milliyetçiliği ideolojisinin kaynakları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28): 1-11.